

Adalékok a közművelődés „életrajzához” és annak háttéréhez

T. Kiss Tamás

andragógus, főiskolai tanár, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest

„Mi a közművelődés? Ön hogyan határozná meg e fogalom jelentését, korszerű tartalmát?” – kérdezte mintegy fél évszázaddal ezelőtt V. András János, a Kolozsvárott megjelenő „Művelődés” c. folyóirat főszerkesztője. A kérdést 2017-ben megismételte a kiadvány jelenlegi főszerkesztője, Dáné Tibor Kálmán is.¹

A közművelődés kifejezéssel gyakran találkozhatunk, többnyire a hivatalos, ritkábban a személyes szóhasználatban, hol tágabb, hol szűkebb jelentéssel, de voltak/vannak a történelemnek olyan szakaszai is, amikor előtagját, a köz- toldalékot éppen száműzni igyekeztek mellőle, rendszerint politikai okokból. Használata vagy mellőzése tehát nem feltétlenül a használó, vagy használni akaró szubjektív belátástól függött. Tanulmányomban a kifejezés „életrajza” kapcsán inkább a használat vagy mellőzés háttérére szeretnék rávilágítani, s nem annyira változékony jelentésére.

A nyelvészek által összeállított *Magyar Értelmező Szótár* szócikke szerint, a köz-, ősi előszó. Lehet – ‘személyeket, dolgokat elválasztó tér’; ‘keskeny utca’: *Andor köz*; ‘két folyó közti terület’: *a Duna–Tisza köze*; de lehet ‘a nagy közösség’: *a köz érdeke*; ‘kapcsolat’: *a két dolognak sok köze van egymáshoz*; vagy összetételek előtagja, ‘általános; a közösségre tartozó’: *közmondás, köznyelv; közérdek, középület, közoktatás*; ‘közbülső’: *közfal* jelentésben.² Számkra most ez az utóbbi jelentése a lényeges.

A közművelődés kifejezés, a közhivatal, közbirtok, közteherviselés, közadakozás, közbenjárás, közbecsülés, közboldogság, közjó stb. szóhasználatokhoz képest később jelenik meg, és csak lassan válik ismertté. A fogalom megszületése, annak folyamatos formálódása a közoktatás megjelenéséhez, annak mind szélesebb körű, és egyre differenciáltabb intézményesüléséhez köthető. Az

¹ Dáné Tibor Kálmán: Hét évtized a közművelődés szolgálatában. Művelődés. Közművelődési havilap, Melléklet, 2017.4. Művelődés 70. 2017. 4. 7.

² Magyar Értelmező Kéziszótár, Szerkesztette: Juhász József, Szöke István, O. Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978. 785–794., <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar.../koz-F2D070>. /Letöltve, 2018.06.18./)

1771-i első, majd az 1806-i második *Ratio Educationis* szövege tartalmazta a „köz” művelődését megalapozó népoktatás értékét és fontosságát, mikor ezt mondta: „Az ifjúság tanítása, és az egész tudományos kör elrendelése minden erkölcsösebb nemzeteknél oly fontosnak vétetett, hogy ezekben hinnék nyugodni a tartományok *közboldogságát*.”³

„Népoktatási intézményeket kizárólag egyes *hitközségek* [egyházi testületek, közösségek] tarthattak fenn, amíg azokat Mária Terézia idején a polgári hatóságok ügykörükbe nem vették. A *polgári községeknek* iskolafenntartó jogát és kötelességét azonban csak az 1868. XXXVIII. törvény szabályozta végérvényesen. Ennek alapján hazánkban községi népiskolát köteles minden község felállítani...”⁴

Eötvös József kultuszminiszter a népoktatást – arra az *educatio nationalis* (nemzeti nevelés-*népnevelés*) kifejezést használva – szélesen értelmezte. Az egész nép (társadalom) és a magyar állam közös, vagyis *közoktatási* ügyének tartotta. A népoktatás részének tekintette a felnőttekkel való foglalkozást (különös tekintettel az analfabéták megtanítását írni, olvasni) és az *értelmiségnek, a köz érdekében kifejtett aktív felelősségvállalását* is. A Magyar Tudományos Akadémia által rendezett Kazinczy Ferenc emlékünnepegyén tartott beszédében az ünnepeltről kiemelte, hogy „azon férfiú, ki személyes érdekeit elhanyagolva, egész életét csak a *köznek* szentelé.” A minisztersége alatt született 1868. XXXVIII. tc-el kapcsolatban, a nemzet nagyjairól tartott valamennyi emlékbeszédében és ünnepi beszédeiben kiemelten hangsúlyozta a „közjónak”, az „olvasóközönségnek”, a „nemzet művelődésének” segítségét, fontosságát,⁵ Kornis Gyula szerint „megalapozva ezzel az újabb magyar közművelődés ügyét.”⁶

A kultuszminiszterek sorában elsőként Trefort Ágoston használta a közművelődés szót. „A közoktatás teendőiről” címen tartott beszédében mondta: „A *közművelődési* célokra előirányzott összeg nem tér el jelentékenyen attól, a mit a tisztelt ház a múlt évben e célra megszavazott. Sértés volna a tisztelt házra nézve, ha e célok fontosságáról itten beszélni akarnék. E téren sok a tenni való: de

³ Benkóczy Emil: Pyrker első magyar tanítóképzője. Az Egri Érsek R.K. Tanítóképző Centenáriumára. Adatok a Magyar Tanítóképzés Történetéhez. Eger, Az egri Érsek Liceumi Könyvnyomda Nyomása, 1928. 17.

⁴ Pedagógiai Encyclopedia különös tekintettel a népoktatás állapotára. A neveléstudomány szótára. Segédkönyv tanítók, nevelők, szülők és iskolai előljárók számára. Szerkesztette: Veredy Károly. Budapest, Az Athenaeum R. Társulat kiadása, szerkesztő kiadása. é.n. 221.

⁵ B. Eötvös József: Emlék- és ünnepi beszédei. Második bővített kiadás. Budapest, Kiadja Ráth Mór, 1886., 111, 124, 262, 319, 382.

⁶ Kornis Gyula: A magyar közoktatásügy. Magyarok a kultúráért. Szerkesztette: Dr. Lukács György nyug. miniszter, orsz. képviselő. Budapest, A Magyar-Francia Kultúrliga Kiadása. 1929. 222.

itt is szemmel kell tartani az ország pénzügyi viszonyait és sokat a jövőre bízni.⁷ Csáky Albin kultuszminiszteri programbeszédében a közművelődés kifejezés gyűjtő fogalomként jelenik meg. „Már most összefoglalva egy keretbe *közművelődésünk* egészét, nem tehetem, hogy ezen alkalommal és ezen helyről hálás kegyelettel ne emlékezzem meg hivatali elődömről: Trefort Ágostonról...⁸”

A századforduló éveiben a közművelődés értelmezésében – gyakorta Eötvösre hivatkozva, aki szerint a „kultúra érdekeit társadalmi úton kell első sorban művelni, minden centralistikus áramlatok daczára...” – megjelenik a University Extension eszméje és kísérletek történeke meghonosítására is. Schneller István – teológiai és bölcsészdoktor, az *MTA* tagja, 1918–19-ben a kolozsvári egyetem rektora – írja: „az U.E.-t [University Extension] közvetlenül előkészítő sorozatos előadásokkal is találkozunk, hogy nevezetesen Pozsonyban már a 80-as évek elején és ez évben is egyesek vállalkozása útján tartattak ilyen előadások, hogy Baross Gábor által szervezett országos bizottság a gyári munkásnép számára rendszeresítette a sorozatos előadásokat: utalok arra, hogy az eszmék szolgálatában lelkesen fáradozó kultúrpolitikusunk... György Aladár *közművelődési csarnokok* létesítésével igyekszik Baross Gábor örökét biztosítani s azt nemcsak egyes napokra (ünnep- és vasárnap) hanem a munkások egész életére kihatóan gyümölcsözővé tenni...⁹”

A 19. század végén, a 20. század legelején már számos szervezet nevében szerepel a közművelődés, működésük terepüként pedig egész országrészt jelöltek meg. Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (1882), Nyitra székhellyel, 14 szervezettel, Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (1885), Kolozsvár székhellyel, 31 szervezettel, Dunántúli Közművelődési Egyesület (1890), Budapest székhellyel, 5 szervezettel, Délmagyarországi Magyar Közművelődési Egyesület (1903), Szeged székhellyel, Alföldi Magyar Közművelődési Egyesület (1911), Budapest székhellyel.¹⁰ Az 1908 óta működő Országos Közművelődési Tanács, (a népi kalendáriumokra emlékeztetően) *Vasárnapi Könyv* címen hasznos tudnivalókat, gyakorlati tudásokat tartalmazó, ismeretterjesztő képes hetilapot (kiadványokat is) jelentetett meg több évtizeden át. Ugyanakkor teret nyer a nép művelésére utaló *népművelés*, *népművelő* kifejezés is.

⁷ Trefort Ágoston: Emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest, 1881. In. T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Budapest, Eötvös Alapítvány – Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, 1993. 193.

⁸ Gróf Csáky Albin: Programbeszéd a Képviselőház 1889. május 20-i ülésén. In. T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról. i.m. 199.

⁹ Schneller István: Pedagógiai dolgozatok. Első kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1890. 273–274.

¹⁰ Bajza József: Magyarország tudományos és irodalmi társulatai. Közművelődés, 1924. I. évfolyam, 10. szám. 415.

1906-ban indul a *Népmívelés* (majd *Népművelés*) folyóirat a Franklin-Társulat kiadásában. 1912-ben a folyóirat címet és kiadót változtatott. Néhány évig (1912-1914) *Új Élet* a főcím, a *Népművelés* alcímként szerepel, évfolyamjelzés viszont folyamatos maradt. Később *Népművelés* a főcím, és *Új Élet* alcím került a lapra. Kiadó a Rózsavölgyi és Társa, egészen 1918-ig.

Az University Extension eszméje is közrejátszhatott abban, hogy megjelenik a közművelődés önálló, sőt lényegi részének tartott *szabadoktatás/szabadtanítás*. A szó nyitottságra utal! Apponyi Albert kultuszminiszter támogatta a szabadoktatást, segítette a Pécsen 1907-ben tartott szabadtanítási kongresszus megrendezését, a konferencia eredményétől azonban megriadt. A kultuskormányzat riadalma olyan mértékű, hogy az 1920-as évek kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno, még 1924-ben is emlegeti Pikler Gyula és Jászi Oszkár szélsőséges szabadelvű szellemiséget képviselő előadásait, melyek – szerinte – nemcsak a forradalmakhoz, de Trianonhoz is hozzájárultak.¹¹

Wlassics Gyula kultuszminiszter, 1912-ben a *Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének* közgyűlésén tartott elnöki megnyitó beszédében már részletesebben is beszél a *közművelődésről*, szól annak jelentőségéről. Kifejti az *egyén* (személy) és a köz szerves kapcsolatának lényegét: „mert úgy vagyok meggyőződve, hogy a magyar közművelődés nemzet- és államfenntartó munkájából mindenkinek rendes hatáskörén túl is ki kell vennie részét, de különösen teljes lelkesedéssel, illő elfogulatlansággal és bátor meggyőződéssel kell szolgálnia a közművelődés ügyét annak, kit a sors hosszabb időn át a magyar közművelődési ügyek első hivatalos és felelős munkásává rendelt és a kinek erkölcsi felelőssége is fennáll a nemzet előtt ma is mindazért, a mit a magyar közművelődés hivatalos szolgálatában tett.”¹²

Wlassics beszédében megpróbálta körvonalazni a közművelődés mibenlétét is. „Sehol még közművelődés nagygyá nem lett, mely nem egy népösszesség, egy nemzet erejében bírta forrásait. Nagyszabású közművelődés politikát egy ember, legyen a legmagasabb fokon, legyen a jók legjobbika és bírja a hatalom minden eszközeit, vagy bármely lelkes csoport nem valósíthat meg. A nemzet összereje, összhangzó munkájának gyümölcse lehet ez csak. Azért kell felkarolnunk minden intézményt nemcsak az oktatás és nevelés, hanem az anyagi közművelődés minden ágában is, mellyel hazánk nagyobb vidéki városaiban a közművelődési elemek erejét fokozhatjuk és szaporítjuk... Nálunk nagyon uralkodnak a kizárólagos természetű vélemények és nemcsak a közélet, hanem...: a közművelődés területén is. Egyszer az egyik jelszó kizárólagosságára esküszünk, másszor a másik jelszó zárja ki amazt. Egyszer az egyik iskolafaj a csodatévő hatalom,

¹¹ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Budapest, Az Athenaeum Kiadása, 1927. 52.

¹² Báró Wlassics Gyula elnöki megnyitó beszéde. In. T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról. i.m. 203.

másszor a másik. Pedig valamennyi iskolafaj együtt sem elég a nagy feladatok betöltésére, ha ismét kizárólagosan minden eredményt a felnőtt társadalom szenvedőlegesen nyugalommal csak az iskolától vár.” Wlassics Gyula szerint *a közművelődés „... a szellemi szabadság területe. A kultúra a versenyképesség területe. Itt védővámokat nem lehet felállítani. Itt a szellem ereje megy hódító újtára. Hatalommá itt csak a műveltség fajsúlya, ereje, mélysége és terjedelme lehet.”*¹³

A 19. századi „békebeli Monarchiában” liberális elveken nevelkedő Klebelsberg Kuno kultuszminiszter, aki megriadt a pécsi Szabadtanítási Kongresszuson előadást tartó Pikler Gyula és Jászi Oszkár előadásától, megszüntette az *Országos Szabadoktatási Tanácsot*. Létrehozott egy *központi intézményt*. 1922-ben megalakította az *Iskolánkívüli Népművelés Országos Bizottságát*, a törvényhatóságok pedig Népművelési Bizottságokat alakítottak. Nem szűnt meg az 1908-óta működő *Országos Közművelődési Tanács*, működtek a területi közművelődési egyesületek is! A Tanács, *Közművelődés* címen, 1924-ben, a kultuszminisztérium államtitkára, Czakó Elemér szerkesztésében folyóiratot jelentetett meg. A kiadvány tárgya a nemzeti önismeret, művelődés és tudományos intézmények ismertetése, könyvek és folyóiratok szemlézése, iskolán kívüli népművelés és a határainkon túl lévő magyarság kultúrájáról való tájékoztatás. A folyóirat egy évet él, összesen tíz száma jelenik meg.

A Klebelsberg-féle kultúrpolitika a közművelődést a mindenkori kormányzati érdek alapján, taktikusan értelmezte. A miniszteri szűk alkalmazás jele, amikor megalakította a magyar kormány által, Károlyi Mihály elkobzott birtokaiból létesített *Nemzeti Közművelődési Alapítványt*, amelynek segítségével megvalósította a népiskolai és egyetemfejlesztési programját. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) költségvetésének tárgyalásakor, 1925. november 25-én, a Nemzetgyűlés előtt tartott beszédében viszont a kulturális élet valamennyi területét és ágazatát a fogalom alá rendelte.¹⁴ Klebelsberg aktuálpolitikai értelmezését igazolja az is, hogy jöllehet 1922-ben megszüntette az Országos Szabadoktatási Tanácsot, a liberális színezetet nem nélkülöző *Közművelődési Tanács* előtt jelentette be az iskolán kívüli népművelési *törvény* megalkotásának szükségességét. A miniszteri szándék azonban nem valósult meg. Négy évvel később, 1928-ban a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson ismét elhangzik, hogy szükség lenne az iskolán kívüli népművelési törvényre, de meghozatalára sem akkor, sem az 1930-as években nem került sor.¹⁵

¹³ Uo. 204–205.

¹⁴ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. i.m. 537–555.

¹⁵ T. Kiss Tamás: A felnőttoktatás törvénybe foglalásának kísérleteiről, a közművelődési törvény megalkotásáig. In. Művelődéstörténet. Tanulmányok és kronológia a magyar nép művelődésének, életmódjának és mentalitásának történetéből. II. Szerkesztette: Gelencsér Katalin. Budapest, Magyar Művelődési Intézet-Mikszáth Kiadó, é.n. 703–723.

Hóman Bálint kultuszminiszter a közművelődés komplexitását, plurális szerkezetét, a *homogén nemzetnevelés* fogalmára változtatja. A képviselőház 1933. május 31-i ülésén tartott beszédében a következőket mondja: „A nemzetnevelés problémáját taglalva, úgy látom, hogy a XIX. század specializáló irányával szemben korunk feladata a *nemzeti élet szintézisének megteremtése*. Minden értéket egységbe kell foglalnunk, de ez a szintézis nem formalisztikával, nem szabályokkal, hanem csak szelekcióval és neveléssel történhetik.”¹⁶

Az 1940-es évek első felében a közművelődés szó eltűnik a napilapok és folyóiratok hasábjairól. Keresztúry Dezső kultuszminiszter időszakában a „köz” előszót a „szabad” előszóval kezdődő, *szabadművelődés* váltja fel.¹⁷ Az új elnevezés/irányzat Karácsony Sándor nevéhez kötődik, aki szerint a szabadművelődés: demokrácia, a felülről központilag diktált „iskolán kívüli népművelés” megszüntetése. Megalakult az Országos Szabadművelődési Tanács. A Tanács szakmai folyóirata 1947 és 1948 között *Új Szántás* címen jelenik meg. Helyi szinteken is megszerveződnek a viszonylag autonómiával rendelkező Szabadművelődési Tanácsok. Keresztúryt váltó, kommunistákkal erősen szimpatizáló Ortutay Gyula kultuszminiszter, az alulról kell építkezni jelszó, a „virágozzék minden virág” szemlélet jegyében, jelentős előnyöket biztosított a szovjet hadsereg által megszállt, Magyarországon mindinkább teret nyerő kommunista eszmeáramlatnak,¹⁸ melynek orgánuma a *Szabad Nép* napilap. A Magyar Kommunista Párt (MKP) meghirdeti a kulturális forradalmat. „Holnapra megforgatjuk az egész világot...” – skandalja hittet és őszinte lelkesedéssel Magyarország fiatal nemzedékének egyik szűk, de radikális csoportja. A fiatalok őszinte tenni akarása azonban becsatornázódik az MKP tejhatalomra törő törekvéseibe, amely ideológiai-politikai és kulturális testet ölt az 1949-ben megfogalmazott Alkotmányban. A Magyar Köztársaság elnevezése Magyar Népköztársaságra változik. A „szabad” előszó helyét mindinkább a „nép” előszóval kezdődő kifejezések váltják fel: *népköztársaság, népbíróóság, néphadsereg, népgazdaság, népnevelő, népnevelés* stb.

Az új világ megteremtéséhez elengedhetetlenül szükséges a magyar nép (át)nevelése. A kultúrpolitikai törekvés nem új. Klebelsberg is úgy vélte, hogy „a politikai demokrácia nem lehet üdvös egy nemzetre akkor, ha a kultúrdemokrácia nem készíti elő. Csak olyan nemzetnek a tömegei dönthetnek öntudatosan sorsukról, amelyeknek megvan ehhez az intelligenciájuk.”¹⁹ Vagyis

¹⁶ Hóman Bálint: *Művelődéspolitikai*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1938. 103.

¹⁷ *Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945-1949)*. A kötetet összeállította és a bevezetőt írta: Dancs Istvánné. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988.

¹⁸ Durkó Mátyás: *A felnőttnevelés és szabadművelődés Karácsony Sándorra emlékezve*. Hajdú-Bihari Napló, 1991. 10. sz., T. Kiss Tamás – Tibori Timea: *Az önépítés útjai*. Durkó Mátyás munkássága. Szeged, Belvedere Kiadó, 2015.

¹⁹ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. i.m. 365.

neveléssel kell (demokráciára, szocialistává) „érlelni” a népet! A nép át/nevelésre vállalkozik a Révai József népművelési miniszter nevével fémjelzett – „tartalmában szocialista, formájában népies” – kulturális forradalom programja. Hatékony eszköz: a tömegrendezvény és az új (szocialista) embertípus megteremtését előmozdító, a termelést közvetlenül fokozó, a szocialista munka/erkölcsöt kialakítani hivatott „műfaj”, a „csaszтусka”. Fontos alapintézmény a *kultúrotthon*.

Az 1956 októberében kirobbant forradalmat követő – a Kádár János nevét viselő, egészen 1989-ig tartó – korszakban megmarad a *népművelés* kifejezés, hiszen az MSZMP 1958-as, új kulturális politikája értelmében továbbra is fontosnak tartotta a nép nevelését, mert annak elhanyagolásában látta a forradalom kitörésének egyik okát. A kommunista párt ragaszkodott a kulturális forradalom folytatásához, de már „tartalmában szocialista, formájában realista” tematikával. Meghirdetésre került a szubjektív megítélésnek kitett, a megengedő liberalizmus és a tolerancia alapján álló, nem pedig a szellemi partnerek autonómiájának, szabadságának elismerésén nyugvó „kontúrталanságot” biztosító *3T: támogatás, túrés, tiltás*. A nemzetközi feltételrendszer közegében a tiltás egyszerre volt hivatva a kulturális folyamatok „kézben tartásának” demonstrálására, s ezzel paradox módon, éppen a legnagyobb szabadságfok biztosítása, de egyben a fennmaradt politikai ortodoxiak követelményrendszerének érvényesítése is.²⁰ Az 1956-i forradalomban aktív részt vállaló, „bűnös” *Népművészeti Intézet* helyett létrehozták a *Népművelési Intézetet*, az 1960-as években pedig meghirdették a népművelés alapintézményének tartott *kultúrotthon építési programot*. A korszak szemléletére jellemzően – továbbra is tömegrendezvényekben gondolkodó szemlélettel, központilag megrendelt títustervek alapján – számos, csupán nagyteremmel rendelkező intézmény épült az országban.²¹

Az 1960-as években a Népművelési Intézet szaklapot alapított. A *Népművelési Értesítő* című folyóirat azonban az 1970-es évek közepén megszűnt. Megmaradt viszont az 1954-től, havonta megjelenő szakmai folyóirat a *Népművelés*, amelyet 1989-ig, a rendszerváltásig kiadtak. Az 1960-as években kezdetét vette, és mindinkább intézményesült a szakemberképzés valamennyi tanítóképzőben és tanárképző főiskolán, sőt két egyetemen (KLTE – Debrecen, és ELTE – Buda-

²⁰ T. Kiss Tamás: Fordulatok-folyamatok. Fejezetek a magyar kormányok kultúrpolitikájáról 1867–2000. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2002. 63., Eörsi László: A három „T” kultúrpolitikájáról. Világosság, 2008. 11–12. sz., 73–96.

²¹ T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig. Fejezetek a népművelőképzés fejlődéstörténetéből. Budapest, Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete - Új Mandátum Könyvkiadó, 2000. 67.

pest) is,²² segítve az alapvetően kultúrotthonokban-művelődési házakban dolgozók képzését és továbbképzését. A szakképzés azonban kimunkálatlan maradt, innováció hiányában túlélésre törekedett. „Megújulásait” jelzik az oklevélben beírt, végzettséget igazoló elnevezések: népművelő, közművelődési- és népművelési előadó, majd a rendszerváltás (1989/90) után művelődésszervező, művelődési (kulturális) menedzser. A felsőoktatásban bevezetett bolognai szerkezetben a rövid életet megélt andragógus BA (Bachelor of Arts) képzést – melynek egyik szakiránya volt a művelődésszervező – felváltotta a közösségszervező szak.²³ Az 1950-es évek, „fényes szelek” radikális baloldali generációját, a „68”-as nemzedék” új baloldali radikalizmusa követte. Gyarapodtak az alulról induló, spontán kezdeményezések (különösen a beat-zenekarok köré szerveződő rajongók táborai, az ifjúsági klubok, amatőr alternatív művészek és művészeti csoportok tevékenysége) is. A jelenségek arra készítetik a hatalom kultúrpolitikáját, hogy – hasonlóan, mint az 1950-es években – megpróbálja azokat saját rendszerébe bevonni, integrálni.²⁴

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1974. március 19–20-i ülésén úgy döntött, hogy bevezeti a *szocialista közművelődés* fogalmát. Az állampárt ideológusai, az értelmiség meghatározó személyiségei is egyetértettek a népművelésről közművelődésre váltással. Számos kiadvány és sok jeles (felsorolva is terjedelmes helyet elfoglaló) személyiség által jegyzett tanulmány jelenik meg ebben az időszakban. A szerzők támogatják a kommunista párt kultúrpolitikájában jelentkező „változást”.²⁵

A népművelést közművelődésre cserélő kultúrpolitika ugyanis azt sejtette, hogy megszűnik a nép „felülről” történő művelése, helyette a köz „alulról” történő kezdeményezése lesz a meghatározó. A központi irányítás helyett a decentralizáció válik majd döntő tényezővé. Herman István filozófus, és a közművelő-

²² T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig. i.m.; T. Kiss Tamás – Tibori Tímea: Az önépítés útjai. Durkó Mátyás munkássága. Szeged, Belvedere Kiadó, 2015.

²³ T. Kiss Tamás: A népnevelőtől a kulturális menedzserig. III. Közművelődési Nyári Egyetem. Szeged, 2001. június 26–28. Az elhangzott előadások gyűjteménye. Szerkesztette: Török József. Szeged, Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ, 2001. 7-18., T. Kiss Tamás: Foglalkozás, szakma, hivatás. Kultúra és Közösség, 2002. II. sz. 103-114.o., T. Kiss Tamás: A népművelőtől az andragógusig. Zempléni Múzsá, 2008. tavasz, 37–44.

²⁴ T. Kiss Tamás: Álmodások. Vasutas Központi Képzőművészeti Szabadiskola. Budapest, Kulturkapu Kft. 2018.

²⁵ A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Budapest, Országos Közművelődési Tanács, 1976., Közművelődési kézikönyv. Szerkesztette: Füleki József, Herczeg Ferenc. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977.

dés értelmezésével megbízott munkacsoportja azonban nyíltan megfogalmazta – ezzel szűk ideológiai keretek között tartotta/szorította a gondolkodást és a működtetést – hogy a szocialista „közművelődés [nem más, mint] a különböző irányú társadalmi szükségletek fejlődése folytán, a kulturális forradalom kiteljesedése.” Vagyis továbbra is napirenden maradt a nép szocialista át/nevelése, csak más szerkezetben és módon. A definíció szerint: ...a szocialista közművelődés a jelenlegi társadalmi, politikai és kulturális viszonyaink között kialakuló, a meglévő művelődési igényszintekre épülő, a szocialista társadalom fejlődésének érdekeit, a kulturális forradalom és az egyén önkifejtését egyszerre szolgáló iskola melletti és iskolán, valamint szakképzésen túli, önkéntességet és tudatos-ságot feltételező, állandó, nevelő, művelő, személyiségformáló tevékenység, amely a társadalom tagjai részéről a társadalom tárgyiasodott tudásának megszerzésére és saját személyiségük (képeségeik, tulajdonságaik) sokrétű kiteljesítésre irányul.²⁶

A kormányzat és az uralkodó ideológia által jóváhagyott szocialista (átnevelő) közművelődés, állami szintű megvalósításához (anyagi feltételeket is biztosító) törvényre volt szükség.

A Közművelődésről szóló, 1976. V. Tc.-t, Pozsgay Imre kulturális miniszter előterjesztésében, 1976 októberében a Parlament elfogadta. Érdekességként jegyezhetjük meg, hogy a Kossuth Könyvkiadó, (a közművelődési törvényhozás évében) 1976-ban kiadott *Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon* című lexikonban a közművelődés szó csak fejezetcímként és nem címszóként szerepel.²⁷ A törvény jellegzetessége volt, hogy a szocializmust, a szocialista emberideált helyezte a középpontba, ennek megfelelően a közművelődést is ennek az eszmének a szolgálatába állította. Tartalma általános jellegű, nem tért ki több lényeges kérdésre, mint például a kulturális javak védetté nyilvánítására, a könyvtár szerepére, a régészeti védelemre, a muzeális intézmények feladatára. Foglalkozott az oktatási, közművelődési intézményekkel és a közművelődés irányításával. A kultúrpolitika irányítójaként egyértelműen és kizárólagosan az államot határozta meg.²⁸

Az MSZMP KB határozata és a közművelődési törvény megjelenése maga után vonta új szervezetek megalakítását, a meglévők elnevezéseinek megváltozását. Létrejön 1974-ben az *Országos Közművelődési Alap. A Népművelési Inté-*

²⁶ A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. i.m. 66., 71.

²⁷ Kulturális intézmények és szervezetek Magyarországon. Lexikon. Főszerkesztő: Bíró Vera. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976.176.

²⁸ Szocialista közművelődés. Szöveggyűjtemény. Válogatta és szerkesztette: Ács Ferencné. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980., Vitányi Iván: Vitairat a mai magyar művelődésről. Budapest, Gondolat Kiadó, 1983., Országos Közművelődési Tanácskozás 1984. Összeállította és szerkesztette: Fodor Péter, Kormos Sándor. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, é.n.

zet közművelődési folyóiratoként kerül kiadásra a *Kultúra és Közösség*, amely rendszerváltás után, egymást váltott kiadók segítségével, napjainkban is megjelenik. A törvény szellemében tarthatatlanná vált a Népművelési Intézet léte és elnevezése. Az Intézetből 1980-ban kivált Művelődéskutató Osztály önálló Művelődéskutató Intézetté alakult, majd 1986-ban a Művelődéskutató Intézet és a Népművelési Intézet összevonásával létrejön az *Országos Közművelődési Központ*. Megalakul az *Országos Közművelődési Tanács*, a főhatóságnál pedig a *Közművelődési Koordinációs Titkárság*, amely megalapítja a *Belföldi Közművelődési Ösztöndíjat*. A szakmai munkákat megjelentető kiadó pedig felveszi a *Műzsák Közművelődési Kiadó* elnevezést, amely a rendszerváltás után *Vita Kiadó* néven még rövid ideig működik.

A *szocialista közművelődés* kapcsán az 1980-as évektől a szocialista jelző egyre több kérdést fogalmaz meg. Például: Mit jelent a szocialista életmód? Mit tartalmaz a szocialista szórakoztatás és szocialista módon való szórakozás? Mitől szocialista egy közösség, brigád?... A kérdésekre nem érkeztek elfogadható magyarázatok!²⁹

Az 1976. V. sz. törvény, amely alapvetően az állam és a közművelődés viszonyát tisztázta, viszonylag hosszú ideig maradt hatályban. Alapvető módosítására a Magyar Szocialista Párt – Szabad Demokraták Szövetsége (MSZP-SZDSZ) koalíciós kormány Művelődési és Közoktatási Minisztérium vezetője, Magyar Bálint időszakában, az 1997. évi CXL. törvénnyel került sor. Az új törvény meghatározta az állam és az önkormányzatok felelősségvállalásának mértékét és a közművelődési intézmények tulajdonát, tulajdonosait. Konkrét célokat fogalmazott meg, kitért a civil szféra fontosságára, szerepvállalására. Megfogalmazta az egyének és a civil közösségek művelődéshez való jogát. Fontos célja volt a pénzforrások arányos elosztásának meghatározása.

A rendszerváltás utáni évtizedekben, a folyóiratokban és napilapokban a *közművelődés kifejezés* használata észrevehetően csökken, és egyre ritkábban fordul elő a kultúrpolitikai narratívákban is. Helyét mindinkább a *nemzeti, művelődési, emberi erőforrás fejlesztés* szavak foglalják el. Az *Országos Közművelődési Központ* nevéből 1992-ben kerül ki a közművelődés szó, létrejön a *Magyar Művelődési Intézet*, amely 2008-ban *Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátusra* változik, majd 2013-ban *Nemzeti Művelődési Intézet* lett. 2016-ban jogutód nélkül megszűnik, pontosabban átkerült az *NMI Művelődési Intézet Nonprofit Kft.*, Lakitelken működő Alapítvány kizárólagos tulajdonába.

A *közművelődés gyakorlata* is sokat változik, melyet jelez a „köz” előszó kétirányú bővülése/alakulása/alakítása is. A változás egyik iránya a közösségi művelődés fontos alapintézményei – a művelődési házak – mellé felzárkózó

²⁹ T. Kiss Tamás: Válságok és váltások. 360⁰ Közművelődés Csongrád Megyében, 1986. 1.sz. 7–38. In. T. Kiss Tamás: *Át/Menetek, Kultúra és közösség*, 2015. II.sz.12–20.

közösségi házak és civil közösségek viszonylag jól körülhatárolható világa jelenti. A másik irányt egy táguló látványvilág képviseli: a *tömegrendezvény*. A jelenséget nemcsak a statisztikák, hanem a napi hírekben is szaporodó programok, a különféle gasztronómiai és hagyományörző napok, termékbemutatók, fesztiválok, könnyűzenei koncertek, nagyszámú érdeklődőt vonzó események, az ilyen-olyan (múzeumi-, kutatói-, strandfürdő-) „éjszakák” testesítenek meg. A közművelődés szó használatának háttérbe kerülését jelzi az is, hogy a 2002-ben kiadott *Felnőttoktatási és -képzési lexikon* szójegyzetei között sem szerepel a közművelődés! A neves közművelődési szakemberek által szerkesztett kiadványban az érdeklődő, csupán a „közművelődési szakmai és érdekvédelmi országos egyesületek”, „közművelődéstudomány”, „közművelődési diákmozgalmak” „közművelődési törvény” szócikket találhatja meg.³⁰

Epilógus

Mi a közművelődés? Ön hogyan határozná meg e fogalom jelentését, korszerű tartalmát?” – kérdésekre adható, igazán elfogadható válaszokhoz akkor juthatunk közelebb, ha a *köz előszóval kezdődő, a közművelődés alapját és lényegét alkotó tényezőit állítjuk vizsgálatunk középpontjába. Nevezetesen az egyén és közössége viszonyait!*

Az embert születésétől élete végéig különféle közösségek veszik körül. Személyiségét közösségek építik, alakítják még a halála után is, (miként emlékeznek rá)! *Az egyén a köz, közösségi létéből következik a közművelődés mibenléte* is. Aki egyedül olvas egy szobában – mondjuk Kányádi Sándort – ugyancsak érzékeli a közösséget, hiszen valakinek, nevezetesen Kányádi Sándornak, meg kellett írnia a verseket, a grafikusnak, szerkesztőnek, nyomdásznak, könyvkötőnek elő kellett állítani a kötetet, a kereskedőnek forgalomba kellett hoznia. Vagyis, több ember együttműködése nélkül nem jöhetett volna létre az élmény, az olvasó és a költő találkozása. Szerintem ez a közművelődés lényege még akkor is, ha nem, vagy különböző módon beszélünk róla!

³⁰ Felnőttoktatási és -képzési lexikon. A-Z. Főszerkesztők: Benedek András - Csoma Gyula - Harangi László. Budapest, Magyar Pedagógiai Társaság, OKI Kiadó, Szak-tudás Kiadó Ház, 2002. 313–317.